

SALGINLARIN İKTİSAT TARİHİ

Ömer KARAOĞLU

Öz

İnsanlık tarihi boyunca salgın hastalıkların öldürücü etkileriyle birlikte iktisadi işleyiş ve etkinlikler üzerinde yıkıcı, daraltıcı, dönüştürücü etkiler oluşturduğu anlaşılmaktadır. Çalışmamızda bilinen büyük tarihsel salgınlar hakkında genel bilgiler verildikten sonra Avrupa iktisadi-toplumsal tarihinde önemli etkileriyle bilinen büyük veba (Kara Ölüm) başta olmak üzere, salgınların nüfus, tarım, ticaret, sanayi sektörleri üzerinde, fiyatlar, ücretler vb. ekonomik göstergelerde meydana getirdiği etkiler tartışılmaya çalışılmıştır. Salgın sırasında ve sonrası dönemlerde farklı bölgelerde değişebilen sonuçlar gözlemlendiği, servet ve gelirlerin dağılımında değişiklikler olabildiği, iktisadi yapı ve kesimlerin önemli değişimlere uğrayabildiği anlaşılmaktadır. Çalışmamızda sınırlı da olsa bazı salgınlar hakkında yapılmış verili araştırma ve raporlardan yararlanmak suretiyle salgınların gerçekleşen iktisadi etkilerine ve konunun kimi tartışmalı boyutlarına işaret etmeye çalıştık. Salgınların ekonomik sonuçları genellikle daraltıcı ve yıkıcı nitelikler göstermişse de izleyen dönemlerde yeni oluşum ve fırsat alanlarına yol verebildiği, farklı sosyal kesimlerin ekonomik durumlarında değişen etkiler ortaya çıkarabildiği, ekonomik aktör ve kurumlar üzerinde önemli değişimlere yol verdiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Salgın, salgınların iktisat tarihi, Kara Ölüm, COVID-19

Ö. Karaoğlu

*Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, İktisat Tarihi Ana Bilim Dalı, İstanbul, Türkiye

e-mail: omerkaraoglu@istanbul.edu.tr

ORCID: 0000-0002-2366-9570

Giriş

Refah toplumunun yüksek gelirlere sahip olan bireylerini genel olarak sağlık sorunlarına ve özellikle salgınlara karşı nispeten korunaklı kıldığı kabul edilmektedir. Sağlıklı insanların daha eğitilmiş, daha üretken, daha yüksek bir tasarruf ve yatırıma elverişli olması beklenir. Ülkelerin doğum ve ölüm oranları, nüfus artış hızı bakımından farklılıklar, genç/yaşlı düzeyi ülke ekonomilerinde büyümeyi pozitif/negatif yönde etkileyebilmektedir. Ne var ki tarihten bugüne salgın hastalıklar, genellikle yıkıcı etkileriyle ekonomileri kesintiye uğratmakta, sınırlı bazı sektörler dışında daralmaya yol açmakta, ekonomilerin işleyişine dair beklentileri ciddi anlamda değiştirebilmektedir. Salgınların insan hayatı dolayımında yıkıcı bireysel ve toplumsal etkileri yanında ekonomiler üzerinde kısa vadeli maliyetleri belirgin biçimde hissedilmektedir. Ancak bu kayıpların uzun vadeli maliyetleri aynı kolaylık ve açıklıkta öngörülemezdir. Bir salgının engellenmesi ve kontrol altına alınması için acilen katlanılması gereken maliyetler, sağlık harcamaları, salgın süresince toplum kesimlerinde ortaya çıkan gelir kayıpları ve bunların telafisi için yapılan kamu harcamaları vb. ağır bir maliyet tablosu oluşturmaktadır. Kuşkusuz söz konusu maliyetler, bireyler, firmalar ve kamu kurumları düzeyinde ya da ulusal, bölgesel ve küresel ölçeklerde ayrı ayrı değerlendirilmeye muhtaçtır.

Tarihsel salgınlara ölüm oranları ve maliyetlerinden sonra, insanlık, sağlık ve teknolojinin, hayat standartlarının (dünyanın belirli bölgeleri dışında) gelişmişliğine rağmen ulaşım ve iletişimin olağanüstü bir hız kazanmış olmasıyla birlikte yeni salgınlara da hızla yayılımına tanık olmuş ve bilgi ve sermaye yanında virüsler de mobilite kazanmıştır. Geçmiş zamanların tehdit edici kimi hastalıkları gelişen sağlık ve hijyen koşulları altında kontrol altına alınmış ve hatta bazıları minimize edilmiş olsa da virüs kaynaklı salgınlara öldürücü ve yayılcı niteliği sona ermiş değildir.

Pandemi terimi, genellikle geniş coğrafi bölgelere yayılan ve insanlığın ciddi bir bölümünü etkisi altına alan hastalıklara atıfta bulunmakta; Roma döneminde (540-541) yayılan Justinian salgını, 14. yüzyıl veba salgını (Kara Ölüm), kolera, grip ve HIV / AIDS gibi örnekleri ifade etmektedir. Pandemiler bazı araştırmalarda bölgesel ve küresel olarak kategorize edildiği görülmektedir. Yakın dönemde (2009) yaşanan H1N1 salgını sırasında 178 ülkenin etkilendiği kaydedilmiştir. Son iki yüz yılda, muhtemelen aynı organizmanın türevlerinden kaynaklanan yedi ayrı kolera salgını olduğu kaydedilmektedir. 21. yüzyılda, yakın dönemlerin SARS ve Kuş Gribi, Asya'dan kaynaklı ve pandemik potansiyeli olan iki enfeksiyon olarak kayıtlara geçmiştir.

Son yıllarda en az altı büyük ölçekli salgın görüldüğü belirtilmektedir. Hantavirüs pulmoner sendromu, şiddetli akut solunum sendromu, H5N1 influenza (grip), H1N1

influenza, Orta Doğu solunum sendromu ve Ebola virüsü hastalığı salgını olarak adlandırılmıştı. Grip H1N1 (2009) virüsü, 21. yüzyıldaki ilk pandemik influenza olarak görüldü ve tüm dünyayı etkileyerek 18.000'den fazla ölüme neden oldu. Dünya Bankası hesaplamalarına göre Ebola salgını 11.000'den fazla insanı öldürdü ve dünyaya 2 milyar dolardan fazla maliyeti oldu. Bu tür salgınlar bilim insanlarını, devletleri ve toplumları 1918'deki İspanyol gribi tahrifatının tekrarlanması konusunda endişelendirirken son pandemi COVID-19 adıyla büyük bir salgın olarak ortaya çıktı ve dünyanın nerdeyse tamamını paniğe sevketti.

Salgınlar sadece dünya nüfusu için değil, aynı zamanda ekonomisi için de ciddi bir tehdittir. Kayıplar krizlere, ekonominin istikrarsızlıklara yol açmaktadır. Etkilerin doğrudan maliyetler, uzun vadeli ve dolaylı maliyetler olarak geniş bir alana yayıldığı görülmektedir. Hastalık salgını ile başa çıkmanın doğrudan maliyetleri hayli yüksek olabilmektedir. Ebola salgını Batı Afrika'daki ekonomiyi ciddi şekilde baltaladı. Uzun vadeli yük de ağırdır. Temel kayıplar insan/can kayıpları sonucu bireylerin, aile ve yakın çevrenin kazançlarının kaybından kaynaklanmaktadır. Dolaylı maliyetler de çok ağırdır. GSYİH'da düşüşe neden olan pek çok göstereyi içermektedir (Qiu vd, 2016-2017:7).

Bir Salgın Tarihçesi

Bir salgın olarak **veba** hastalığının geçmişi çok daha geriye gidebilirse de nispeten iyi bilinen ilk örneğin M.Ö.320 yıl kadar önce Filistin'de çevresinde görüldüğü ileri sürülmüştür. Yine Antikitenin geç döneminde 160-180 devresinde görülen bir diğer salgın **Antonine vebası** denen ve aslında çiçek hastalığı olduğu tahmin edilen salgın olarak İtalya'yı etkilemiştir. Burada nüfusun %10'u ila 30 arasında azalışına yol açmış, bu oran daha sonra %50 civarında tahmin edilmiştir. Yine Roma İmparatorluğu döneminde 249-270 arası **Cyprian vebası** olduğu görülmüştür. Vebanın tarihte yol açtığı ve geniş bir coğrafyayı etkileyen ilk salgının (pandemi) Justinyen döneminde Bizans-Konstantinopolis'te görüldüğü ileri sürülmektedir. 540-541'deki ilk salgın olan bu **Jüstinien salgını**, Roma İmparatorluğu'nun çöküşünde önemli bir etken olarak görülmüş ve etkisi 750'de sonlanmıştı. 542 yılında Mısır'da başlayan bu salgının, ticaret yollarını izleyerek Konstantinopolis üzerinden İrlanda'ya kadar yayıldığı ileri sürülmüştür. 6. yüzyılın Romalı yazarı Procopius, etkisi üç yıl süren bu salgın sırasında Konstantinopolis'te günde 5-10 bin kişinin hayatını kaybettiğini belirtmiştir. Hastalığın kuzeybatı Avrupa'ya kadar yayıldığı, ancak dağılık köylü toplulukların bundan çok fazla zarar görmediği tahmin edilmektedir. 770'li yıllara kadar Avrupa'da başka veba salgınları yaşandıysa da, sonraki 600 yıl boyunca başka salgın görülmediği kaydedilmektedir. (Alfani ve Murphy, 319).

İkinci salgın dalgasının da (1347-1352) Doğu'dan yayıldığı öne sürülmüştür.1347-1348'de Avrupa'ya ulaşan bu büyük veba salgını, **Kara Ölüm** ya da Kara Veba olarak adlandırılmış ve bu hastalığa “yersinia pestis” adı verilen bir bakterinin yol açtığı belirtilmiştir. Bu salgının Avrupa, Akdeniz, Orta Doğu, Merkezi Asya ve Çin'in belirli bölgeleri gibi alanlara yayıldığı tahmin edilmektedir.

Salgının mekânsal görünümüne bakılırsa kentler, tarıma dayalı ekonomik faaliyetlere bağımlıydılar ve kırdan yaşanan olumsuzluklar kentleri etkilemekteydi. Yönetimsel aygıtın merkezi durumunda olan kentlerin fiziki ve demografik özellikleri, yaşanan olumsuzlukları daha da arttırmıştı. Ortaçağ Avrupa'sında, istilalardan korunmak için taş duvarlarla çevrilen şehirlerin sokakları dar ve kirli, evler korunaksız, tuvaletleri ve suyu yetersizdi. Beslenme zor ve hijyenden uzaktı. İnsanlar kaz, ördek, domuz gibi hayvanlarla iç içe yaşarlardı, hayvanları beslemek için, yerlere yemek artıkları dökülür, lağım ve çöp düzenekleri olmadığı için de atıklar sokaklara bırakılırdı (Özden ve Özmat, 2014:64-65). Yine de bu salgın her yere eşit darbe vurmamış, kalabalık şehirler, limanlar ve manastırlar ağır darbe alırken köyler daha hafif geçirmiştir (Heaton.1985:103).

Mikrobu taşıdığı düşünülen “pireler” aracılığıyla salgın, 1331'de Çin'i (kuzeydoğu Çin'deki Hebei eyaletini) etkiledi ve ticaret yolları üzerinden yayıldı. William H. Mc Neill'in rekonstrüksiyonuna göre veba, Himalaya'nın vahşi kemirgen popülasyonunda endemikti. Moğollar bu bölgeyi büyüyen imparatorluklarına dahil ettiklerinde, bu salgına yol açtılar. Moğol orduları aracılığı ile 1346'da Kırım'daki Ceneviz kenti olan Kefe'ye yayılmıştı. Hastalıktan kurtulmak için buradan kalyonlarla kaçan Cenevizliler, salgını Avrupa'ya taşımış oldular. Salgın, 1347 yılı sonunda Messina'ya, Akdeniz üzerinden güney Fransa'ya, 1348'de kuzey Fransa ve güney İngiltere'ye yayıldı. Böylece salgının 1346'da Karadeniz kıyısından Kafkas'a ulaşan ve Asya bozkırını geçen pandeminin başlangıcı olabileceği ileri sürülmektedir. Buradan gemilerle Bizans'a, Güney İtalya'nın bazı bölgelerine ve muhtemelen 1347'de Güney Fransa'daki Marsilya'ya ve nihayet 1348'e kadar Akdeniz bölgesi ve Avrupa'nın geri kalanına ulaşmış olduğu tahmin edilebilir. Sadece Avrupa ve Akdeniz'de, Kara Ölüm nüfusun üçte biri ve hatta bazılarında göre yarısına yakın insanı öldürdü ve onu insanlık tarihinin arkasındaki mutlak anlamda ikinci en kötü salgın olarak kayıtlara geçirdi. 16-18. Yüzyıllar arasında, üç yüz yıldan fazla bir süre veba en korkutucu salgın oldu (Alfani ve Murphy, 2017:319; Özden ve Özmat, 2014:64).

Avrupalılar hıyarcıklı veba ve akciğer vebası adı verilen iki ayrı tür veba ile boğuştu. Mikrobu taşıyan bir pirenin ısırmasıyla başlayan hıyarcıklı vebada, önce siyah bir leke oluşuyor, bunu koltuk altlarında, kasıklarda veya boyunda oluşan bubonlar (ur) izliyor ve

hastalık bir hafta içinde kurbanlarının çoğunu öldürüyordu. Akciğer vebası, mikrobun akciğerlere yerleşmesiyle ortaya çıkıyor ve burundan kan gelmesine yol açıyordu. Hastalığı taşıyan kişinin öksürüğünden ve tükürüğünden bulaşan bu veba türü, insanları bir günde öldürüyordu. Yüksek ateş ve deride mor-siyah renklenme sonucu ya da yaygın ve korkunç niteliği sebebiyle “Kara Ölüm” olarak adlandırılan salgın, Avrupa’nın liman kentleri üzerinden giriş tapmıştı. Ahşap gemiler veba mikrobu için uygun ortamlardı ve insanlar yanında taşınan mallarla beraber Avrupa içlerine yayılmıştı (Özden ve Özmat, 2014:64-65).

Diğer büyük salgın 1492’den 1650’ye dek etkileri sürecektir olan **Colomb**’un yeni dünyayı keşfi sonrası eski dünyadan taşınan salgınlardı. Avrupalıların bu kıtaya taşıdığı hastalıklar, çiçek, tifüs, grip, sıtma vb. oldu. Bu bölge nüfusunun %85-90 oranında azalışıyla sonuçlandı. Farklı faktörler analize katılsa da baskın sebeplerin bu salgınlar olduğu söylenebilir. Salgın tüm Amerika’yı aynı ölçüde etkilemediyse de nüfusun yoğun olduğu bölgelerde hızlı yayıldı. Diğer bir salgın yönü ise 1492-1550 arası dönemde bu kez Amerika kıtasından Asya ve Avrupa’ya yayılan **frengi** oldu (Alfani ve Murphy, 2017:317-320).

Diğer veba dalgası Kuzey Avrupa’da (kuzey Fransa, Hollanda ve Renanya) 1623-1632 salgını ile başladı ve 1625’e kadar İngiltere ve kuzey-orta Almanya’ya yayıldı. Daha sonra güney Fransa’ya, doğu Fransa’ya ve güney Almanya’ya taşındı. 1628- 1629’da Pirenelerden Bavyera ve İsviçre’ye uzandı. 1629’da kuzey İtalya’ya giren veba, 1631’de Toskana’ya yayıldı, ancak İtalya’nın geri kalanı korundu. Lombardiya’dan veba 1629’da tahrip olan Katalonya’ya yayılarak iki yıl boyunca kayıplara yol açtı. 1647-57 arasında İspanya’nın doğusuna muhtemelen Afrika’nın kuzeyinden geldi ve bu kez 1652’de Sardunya, 1656-57’de İtalya’ya yayıldı (Alfani ve Murphy,2017: 316-317).

17. yüzyıl salgınları “**ikinci pandemi**” olarak adlandırılırken 19. Yüzyıl başlarına dek etkileri devam etti. Üçüncü pandeminin orijini ise 1894’de Çin-Yunnan oldu. Hong Kong bu salgından etkilenirken hastalık gemi taşımacılığı yoluyla küresel boyut kazandı. 1896’da Hindistan’a ulaşarak 12,5 milyon insanı öldürdü. 1900 başlarında Glasgow ve sonra Paris’te daha sınırlı ölümlerle sonuçlanan salgınlara yol açtı. Bu vebanın okyanusu aşarak San Francisco’ya kadar ulaştığı ve bu üçüncü salgının etkilerinin sınırlı da olsa (özellikle Afrika’da) devam ettiği kaydedilmektedir. (Alfani ve Murphy,2017:319).

Bu salgınlar dışında geç dönemlerde **1918-1919 İspanya gribi** milyonlarca insan öldürdü. Grip salgınları dünya çapında toplumlar üzerinde ciddi sonuçları olabilecek öngörülemez ancak tekrarlayan olaylardır. Aslında grip salgınları 1500’lerden beri her yüzyılda yaklaşık üç kez veya kabaca 10-50 yılda bir görülmekteydi. 20. yüzyılda, 1918-1919’da “İspanyol

gribi”, daha sonra 1957-1958’de “**Asya gribi**” ve 1968-1969’da “**Hong Kong gribi**” olarak adlandırılan üç ciddi grip salgını olduğu bilinmektedir. Her bir salgın insan hayatına ve ekonomik kalkınmaya zarar verdi. Örneğin, dünyada 20 milyondan fazla insanı öldüren ve kaydedilen dünya tarihinin en yıkıcı salgını olarak gösterilen 1918-1919’lardaki grip salgını buna örnektir (Qiu vd, 2016-2017:4)

Parçalanmış toprak mülkiyetine dayalı feodal yapılar, salgınlar karşısında organizasyonel etkinliğe sahip değillerdi. Feodal yöneticiler salgın sonrası dönemlerde büyük nüfus kaybıyla oluşan emek kıtlığı karşısında kayıplarını, angarya ve vergileri artırarak gidermeye çalıştılar. Kötü beslenen ve direnci daha düşük olan yoksullar, farelerle dolu toprak evlerde yaşıyorlar ve zenginlere oranla çok daha olumsuz etkilere açık bulunuyorlardı. Varlıklı kesim taş evlerde yaşarken daha iyi beslenme imkanına da sahiplerdi (Özden ve Özmat, 2014:67).

Yerel yöneticiler salgınla mücadele etmek için pazar alanlarının sık sık temizlenmesini, içinde çöp atılmamasını vb. kararları uygulamaya yöneldiler.

Tablo 1. Öldürücü Pandemiler	
	Ölüm Sayısı
Antonine vebası/çiçek salgını (160-180)-Roma	(rivayet 5 milyon)
Cyprian vebası (249-270)-Roma	(rivayet günde 5 bin)
Justinyen vebası (540-541)-Avrupa-Akdeniz	25-50 milyon
Kara Ölüm (1347-1352) Avrupa, Akdeniz, Orta Doğu, Asya	50 milyon+
Veba (1623-1632)-Avrupa	50 milyon+
Veba (1647-1657)-Endülüs, İspanya çevresi, İtalya	1,25 milyon+
Colomb salgını-çiçek, tifüs, sıtma, grip vb.-Amerika (1492-1657)	(tahmini 50 milyon+)
Colomb salgını-frengi (1492-1550) Amerika’dan Avrupa-Asya’ya	2 milyon+
Rusya kolera salgını (1852-1860)	1 milyon
Küresel Grip salgını (1889-1890)	1 milyon
Kolera salgını (1899-1923)	800 bin
İspanyol gribi (1918-1920)	40 milyon+
Asya gribi (1957-1958)	2 milyon
Hong Kong gribi (1968-1969)	1 milyon
H1N1 salgını (2009-2009)	203 bin
Kaynak: Alfani ve Murphy, Plague and Lethal Epidemics in the Pre-Industrial World, The Journal of Economic History, 2017, 77(1),316-317; Jorda, Singh ve Taylor, Longer-run economic consequences of pandemics, Federal Reserve Bank of San Francisco Working Paper 2020-09. March 2020, s.2, https://doi.org/10.24148/wp2020-09	

İlk Karantina Uygulamaları

İslam'ın ilk dönemlerinde gözlenen salgınların m. 541'de başlayan Justinyen vebasının uzantıları olduğu ve VIII. yüzyıla dek sürdüğü tahmin edilmektedir (Varlık, 2011:176).

Veba konusunda erken dönemde İslam peygamberinin “bir yerde veba çıktığını duyarsanız oraya girmeyin, bulunduğunuz yerde veba çıkarsa o bölgeden ayrılmayınız” sözü rivayet edilmiş ve bu hastalığın İsrailoğulları'ndan bir topluma veya önceki bir topluma gönderilmiş olduğu kaydedilmiştir (Zebîdî,1983: 9/206 ve 12/85). Bu uyarı ilk karantina ve salgın yayılmasını engelleyici bir uygulama olarak değerlendirilmektedir (Uçar, 2017:199).

Yine Hz. Ömer'in hilafeti döneminde, Filistin topraklarında bulunan Amvas denen bölgede ortaya çıkan veba hastalığı, hızla yayılarak Suriye ve Irak topraklarında kadar ulaştı. Fakat Suriye toprakları salgının şiddetli yaşandığı bölge oldu. Amvas'ta başlayan hıyarcıklı veba, vebanın üç türünden biri ve en yaygın olanıydı Araplar hastalığı “tâun” olarak isimlendirmekteydi. Bu sebeple salgın “Amvas Tâunu” olarak anıldı. Geniş bir alana yayılan salgında peygamber sahabelerinin de dâhil olduğu on binlerce insanın ölümüne neden oldu. (Cengiz, 2020:130).

Hz. Ömer, Şam bölgesinde fethedilen topraklar için h. 18. yılda, Medine'de yerine Hz. Ali'yi vekil bırakarak bir grupla yola çıktı. Halife, Şam ile Hicaz sınırı olan Serğ Mevkii'ne gelince Suriye bölgesinin fethiyle görevli olan komutanlar tarafından karşılandı. Ebu Ubeyde b. Cerrah, Hz. Ömer'e Suriye'de yayılmış olan tâun hastalığından ve dehşetinden söz edince halife, yola devam etmek veya Medine'ye dönmek tercihleri hususunda istişare yapmak üzere muhacirleri topladı. Burada bir görüş ayrılığı yaşandı. Bazıları korkmadan yola devam etmeleri gerektiği görüşünderken diğer bir kısmı bunun bir bela ve felaket olduğunu bu nedenle Medine'ye dönmeleri gerektiğini belirttiler. Devam eden istişareler sonunda Hz. Ömer insanlara duyuru yaparak Medine'ye dönüleceğini bildirdi. Hz. Ömer'in Medine'ye dönmeye karar verdiği sırada orada olmayan Ebu Ubeyde b. Cerrah, halifenin kararını öğrendiğinde kızdı ve Hz. Ömer'in yanına gelerek “Allah'ın kaderinden mi kaçırıyorsun?” diye sordu. Hz. Ömer, Ebu Ubeyde'ye “Ey Ebu Ubeyde! Keşke bu sözü başkası söyleseydi. Evet, Allah'ın bir kaderinden Allah'ın diğer bir kaderine kaçırıyorum.” Diye karşılık verdi. Hz. Ömer devamla “sen devenle bir vadiye ulaştın, vadinin bir tarafı sulu ve yeşillik bir otlak, diğer tarafı susuz ve çorak olsa deveni nerede otlatırsın? Deveni otlak yerde otlatırsan Allah'ın takdiriyle otlatmış olmaz mısın? Şayet çorak yerde de otlatırsan Allah'ın takdiriyle otlatmış olmaz mısın? Bunların her ikisi de Allah'ın kaderidir. O sırada yanlarına Abdurrahman b. Avf geldi. Konuyu öğrendiğinde onlara peygamberden duyduğu “şayet bir yerde tâun

hastalığı olduğunu işiterseniz oraya girmeyin. Bir yerde tâun hastalığı çıkarsa ve siz orada bulunursanız tâundan kaçarak oradan çıkmayın.” hadisini hatırlattı. Hz. Ömer Allah’a hamd ederek Medine’ye döndü (Cengiz, 2020:138-139).

Örgütlü bir karantina uygulaması örneğini hayli ileri bir dönemde, 1377 yılında Adriyatik kıyısındaki Ragusa şehrinde görmekteyiz. Akdeniz’in yoğun limanlarından biri olan Ragusa’da (Hırvatistan-Dubrovnik) şehrin başhekimi Jacobo de Padua, tedavi için dışarıdan gelen yabancı hastalar için şehrin surları dışında bir alan oluşturulmasını önermiş, doğudan gelen tüm gemiler bu işe ayrılmış limanlarda tecrit edilmişti. Yolcular ve gemiciler kırk gün boyunca bu limanlarda alıkonuyor, karaya çıkmalarına izin verilmiyordu. Diğer bir iddia, ilk karantina uygulamasının Venedik Cumhuriyeti’nin 1423 yılında kurduğu Lazzaretto Vecchio’da yapıldığını, şehre varmadan yakında bulunan adalarla izolasyon uygulandığını, bir süre sonra tüm Avrupa’da karantina uygulamalarının görüldüğünü, adını “kırk günlük” bekleme süresinden alan “quarantena” teriminin de böylece dünya literatürüne girdiğini ileri sürmektedir (İşler, 2019:98)

Ortaçağ kentleri ve sosyo-ekonomik tarih çalışmalarıyla tanınan Belçika’lı tarihçi Henri Pirenne, 14. yüzyıl başlarını Avrupa orta çağının ekonomik gelişmesinin sonu olarak kaydetmektedir. Yeni tarımsal alanların işlenmesi, iskan, Cermen kolonizasyonunun Elbe ötesine yayılması, endüstri ve ticaretin gelişimi, para dolaşımı ve kredi finansmanının yayılması ile büyüyen ekonomilerin durağanlaştığını belirtmektedir. Batı dünyasının artık bir yaratma dönemi yerine elde ettiği varlığı koruma dönemine girdiğini, nüfus artışının durmasının bunun açık bir göstergesi olduğunu ifade etmektedir. 1315-17 arası Avrupa’nın büyük bir kıtlık yaşadığını belirten Pirenne, bu süreci ilk olumsuz ekonomik dalga olarak nitelermektedir (Pirenne, 2014:213-216).

Tarihte Salgınlar ve Ekonomi

Araştırmacı ve yazarlar, hem vebanın ortaya çıkış ve yayılma şeklini şekillendiren temel çevresel ve kurumsal faktörleri, hem de genel demografik ve sosyoekonomik sonuçlarını analiz ettikleri çalışmalarda, Antik Çağın sonları ve Orta Çağ’ın başlarında Roma İmparatorluğu ve Akdeniz’i etkileyen ölümcül sanayi öncesi salgınlar ve on altıncı yüzyıl “Kolomb Değişimi” ile ilişkili salgınlar dizisini farklı boyutlarıyla tartışmaktadırlar. Kara Ölüm ve diğer ciddi sanayi öncesi salgınlar, sıklıkla tarihte zaman zaman toplumların çöküşüne yol açan ve bazen de etkileyici büyüme için yol açan noktalar olarak ele alınmışlardır (Alfani ve Murphy, 2017:314)

Nüfus ve Ekonomi

İtalyan iktisat tarihçisi Carlo Cipolla, tarımsal toplumlarda nüfusun belirli bir tavanı aştığı anda ani ve büyük azalışlara sebep olacak felaketlere de açık olduğunu, bu ihtimalin arttığını ileri sürmektedir. Tarımsal ürün dalgalanmalarını ve salgın hastalıkları önlemek için teknik imkanları sınırlı olan bu toplumların orta çağda ölüm oranlarında hızlı artışlar yaşadığını kaydetmektedir (Cipolla,1980: 75).

Veba salgınlarının bir popülasyonun büyüklüğü/büyümesi üzerindeki etkileri son derece karmaşık bir sorundur ve salgınların genellikle bir düşüşe yol açacağı kabul edilir. Bir yandan, bir dizi salgından sonra yetişkin nüfusun önemli bir kısmının kurtulacağı ve belirli ölçüde bağışıklık kazanacağı düşünülmektedir. Ancak çocuk ve genç ölümleri ardından veba salgınlarının kısa sürede gelecek nesillerin üreme potansiyelini azaltacağı söylenebilir. Ne var ki Hindistan'da on dokuz ve yirminci yüzyılın başlarında, öldürücü veba ve kolera salgınlarına rağmen nüfus artışı devam etti. Salgın hastalıklarda yaşanan ciddi ölümleri, uzun vadede nüfusun önceki düzeyini yakalamasını sağlayan doğum hızı artışları izlemiştir.

Bu durum, salgın hastalıklardan sonra yaşamak için bağımlı olanların sayısındaki azalış, daha erken yaşta evliliği ve daha iyi beslenmeyi getiren yaşam standardındaki iyileşmeden kaynaklanmaktadır. On dört-on beşinci yüzyıl İngiltere'sinin köylü ve esnaflarının, Kara Ölümü takip eden ücretlerdeki önemli artış nedeniyle yaşam standartlarındaki iyileşmeden yararlandığını bilinmektedir.

Veba salgınlarının nüfus üzerindeki etkilerinin kesin bir değerlendirmesi her zaman mümkün olamayabilir. Belirli bir yerle sınırlı veba salgının (endemik) İngiltere nüfusunda o dönemde sürekli bir azalışa yol açtığı iddiası kesin bir doğruluk ifade etmemektedir. Yine veba ile on beşinci yüzyıldaki ekonomik dalgalanmalar arasında kesin bir korelasyon olduğu görüşü tartışılmaktadır. Bir tespite göre 1479'un vebaları İngiliz ticaretinde belirgin bir iyileşme ve ilerleme dönemi içinde meydana gelmiş ve buna engel olmamıştı. Londra'da görülen yerel veba salgınları, bu yıllarda İngiliz ekonomisinin genişlemesi ile uzlaştırmak ve bu endemik vebanın nüfusun azalmasına yol açtığını iddia etmek kolay görünmemektedir. Ancak 1500'de İngiltere'de büyüme yavaş ve düzensiz olduğundan nüfus büyük veba (Kara Ölüm) öncesi düzeyin yine de altındaydı (Bean,1963:434-435).

Toparlanma zaman almış, Avrupa, salgın öncesi nüfusunu ancak 1600'lerde yeniden kazanabilmiştir. Kentleşme oranı Kara Ölüm sonrasında ancak 1400'de %8'den %11'e ve 1600'de %13'e yükselmiştir. Bu artışın kentsel alanlardaki nüfusun kırsal alanlardan daha hızlı toparlanmasından kaynaklandığı ileri sürülmüştür. Bununla birlikte, veba sonrası

iyileşme şehirlerde büyük ölçüde kırsal kesimden göç sayesinde gerçekleşti, çünkü kentsel ölümler kırsal ölümlerden fazlaydı. Salgından sonraki ilk birkaç yıl özellikle yüksek göç oranlarına tanık olundu. Çoğu köylü diğer kırsal veya kentsel bölgelere göç ettikçe, bazı araziler ekilebilir alandan hayvan yetiştiriciliğine dönüştürülmüş, marjinal topraklar terk edilmiş ve ormanlık alanlar yeniden ortaya çıkmıştır. 1300'ler başında var olan şehirlerin nüfusu 1500'e ulaşırken, 1353'ten sonra yeni şehirlerin de ortaya çıktığı görülmüştür. Kara Ölüm'ün demografik sonuçları Avrupa genelinde farklı seyretmişse de nüfus nihayet toparlanabildi. Sonuç olarak şehirler iki yüzyıl içinde veba öncesi nüfuslarını geri kazanmış oldular (Koyama vd, 2019:12-13).

Feodalite ve Tarımsal Ücretler

Kara Ölüm kısa süre içinde ciddi ekonomik zarara yol açmış, nüfus kayıpları üretim ve talep üzerinde ciddi daralmaya neden olmuştu. Kırsal alanlarda hasatlar toplanmadı. Şehirlerde ticaret kesintiye uğradı. Yerel ekonomiler çöktükçe gıda sıkıntısı ve enflasyon yaşandı. Daha sonra işgücü arzı ile ortaya çıkan eş zamanlı şokla iktisadi faaliyette hızlı ve yaygın bir mal ve hizmet talebi daralması yaşandı Nominal (parasal) ücretler şoktan hemen sonra arttı. Ancak, reel (gerçek) ücretler enflasyondan dolayı yavaş yükseldi. Örneğin İngiltere'de gerçek ücretler 1380'lara kadar veba öncesi düzeylere ulaşmadı (Koyama vd, 2019:12-13).

Dönüşüme uğrayan ilk kurum **feodalizm** oldu. Köylülerin toplu ölümleri emek kıtlığına yol açtı ve işsizliğe son verdi. Korkuya kapılan toprak sahipleri ücretleri iki katına çıkardılar. Topraklarını böldüler ve daha önce ömür boyu emeğine sahip olduklarını düşündükleri insanlara kiraladılar. Köylüler, daha iyi çalışma koşulları için seslerini yükselttiler. Toprakların köylülerce alınıp satılabilen ve miras bırakılabilen bir mülke dönüştüğü, feodal alışkanlıkların değiştiği görüldü (Huberman,1991:63-65).

Emeğin feodal baskılardan kurtularak yükselen emek talebi nedeniyle ücret pazarlığına giriştiği bu süreçte endüstride değişime uğradı. Şehirlerin büyüdüğü, para kullanımının yaygınlaştığı ve yeni meslek kolları ve loncaların örgütlendiği bu süreçte veba sonrası hayatta kalan işçilerin maaşları yükselmişti. Daha az çalışarak geçinebiliyorlardı. Kimi Hollanda kasabalarında tekstil işçilerinin azlığı, onlara çalışma saatlerini belirleme imkanı vermişti (Huberman,1991:66; Özden ve Özmat,2014:77).

Tahıl talebi düştü, çünkü nüfus hem daha az hem de daha zengindi. İngilizler daha fazla et, peynir ve şerbet tüketti. Ayrıca daha fazla mamul tüketiyorlardı ve daha fazla ipek ve diğer lüks eşyaları ithal ediyorlardı. İpek ticaretinin arttığına dair kanıtlar, kentsel bir sınıfın, lüks eşyalar talebine işaret etmektedir (Gelman,1982:45).

Hollanda’da da, çeşitli tarım işçileri kategorilerinin ücretleri, Kara Ölüm sonrasında sert bir artış gösterdi, hatta 1355’te iki katına çıktı ve ardından kısmi bir düşüşü izledi (Blockmans, 2018:849). Nüfus kıtlığı devesinde ücretler arttıkça, hayvancılık yapılan çiftliklerde kadın emeğine olan taleplerin arttığını ve bu durumun, geç evlilik ve doğurganlığın kısıtlandığı bir emek ve evlilik piyasası dengesi yarattığı bilinmektedir. Bu da kişi başına düşen geliri artıran bir olgu oldu.

Bütün Avrupa’da, 14. ve 15. yüzyılda köylü isyanları görüldü. Özellikle, Fransa’da 1358’de otuz binden fazla insanın ölümüne yol açan köylü isyanıyla İngiltere’de 1381’de köylülerin kısa bir süre Londra’yı ele geçirdiği isyan dikkat çekicidir. İsyancılar hakkında farklı gerekçeler ileri sürülmüştür. Feodal yöneticilerin artan baskıları, angaryaları nakdi kiraya çevirme çabaları gibi sebepler yanında kraliyetin vergi memurlarının yeni talepleri olduğu kaydedilmektedir. Tüm bu taleplerin kıtlık, veba ve savaşla birlikte ağır yükler getirdiği tartışılmazdır. Ücretli emek fiyatı Kara Ölüm öncesine göre yüzde elli fırlamıştı. Bu demektir ki, eskiden aldığı rantla otuz işçi çalıştıran lord, şimdi yirmi işçi çalıştırabilecekti. (Huberman, 1991:63; Özden ve Özmat, 2014:78-81).

14. yüzyılda yaşanan felaketlerin kısa vadeli etkileri atlatıldıktan sonra, yoksulların yaşam standardı hafifçe yükselmiş bile olabilirdi; çünkü başlangıçta nüfus azalması nedeniyle pazar daralınca tahıl fiyatları düşmüştü. Bu durum feodal yapı ve ilişkileri zayıflattı. Derebeyleri 14. yüzyılda ayrıca kira gelirlerinin büyük oranda düşmesiyle karşı karşıya kaldı. Daha önceleri durumu iyi olanlar lüks taleplere yönelmişlerdi. Toprak sahipliği yerine alternatif (az emek gerektiren koyun yetiştiriciliği gibi) işlere yöneldiler. İngiltere’nin dokumacılık gelişiminde, daha çok salgından sonra boş kalan arazilerde koyun yetiştiriciliğinin yaygınlaşması yatmaktadır (Özden ve Özmat, 2014:80-81).

Fiyatlar, Şehirli Esnaf ve Vergiler

Buna ek olarak, Kara Ölüm sonrası vebalar, gerçek ücretlerdeki artış ve yaşam standartlarının iyileştirilmesi açısından aynı olumlu sonuçları vermedi. Bir salgın düşük statülü, sadece vasıfsız nüfusun bir bölümünü ortadan kaldırıyor ve şehirleri etkiliyorsa ülke vasıfsız işçileri tedarik edebileceğinden, gerçek ücretler üzerindeki sonuçları hem vasıflı hem de vasıfsız işçiler için sınırlı kalabilmektedir.

Genel ölüm oranlarında ve bölgesel yaygınlıkta sadece on yedinci yüzyıl vebaları, Kara Ölüm benzeri bir etki yaptı. Özellikle İtalya’da 1629-1631 ve 1656-1657 vebaları, toplumun tüm katmanlarını etkileyen düzeydeydi ve bu da vebalardan sonra vasıflı işçilere ödenen gerçek ücretlerin artmasına neden oldu ancak ek vasıflı işçiler bulunamadı. Her şehir kendi işçilerini tutmaya ve başkalarını cezbetmeye çalıştı, ancak örneğin Venedik’te işgücü sıkıntısı ağırdı.

Veba ve diğer ölümcül salgınlarn işgücü piyasası üzerindeki sonuçları sanıldığı kadar belirgin görünmemektedir. Gelir dağılımında olduğu gibi, tüm salgınlarn da işgücü piyasalarını aynı şekilde etkilemesi olası değildir. Sonuç, muhtemelen ölümün yapısına ve seviyesine, salgının bölgesel yaygınlığına ve aynı zamanda meydana geldiği belirli tarihsel bağlamla ilişkili olmaktadır.

Son zamanlarda yapılan bazı araştırmalar, Kara Ölüm'den sonra orta ve uzun vadede gerçek ücretlerin Avrupa genelinde yükselmesine rağmen, kısa vadede işgücü piyasasının beklenen tepkiyi vermediğini göstermektedir. Hainaut (Belçika) için, Kara Ölüm'den hemen sonraki yıllarda ücretlerin her yerde arttığı açıkça gösterilebilir. Bu artış en çok etkilenen bölgelerde (güney) belirgindi ve özellikle nitelikli işgücü ile ilgiliydi. Vasıfsız işçilerin ücretleri yarıdan fazla artmamıştır; zanaatkarlar, biçme makineleri ve çiftlik avcuları sürekli artmış, iki veya üç katına çıkmıştır. Tipik durum en fazla artanın, değiştirilmesi zor olan nitelikli işgücünün fiyatı olduğunu göstermektedir.

Yine Flanders'ta da ücretler arttı. Buradaki inşaat sektörü verileri Ghent'te, duvarcılarn ücretlerinin 1351-1354 arasında %26 arttığını, ana marangozların ücretlerinin %1 ila %3 arasında arttığını vasıfsız inşaat işçisi ücretlerinin ise değişmediğini göstermektedir. Genelde vasıfsız inşaat işçileri için ücretlerin biraz arttığı veya hiç artmadığı anlaşılmaktadır (Blockmans,2018:849).

Brugge'de inşaat sektöründeki işçiler için 1362-1399 döneminde gözlemlenebilen satın alma gücünde belirgin bir iyileşme, kesinlikle işgücü arzının azalmasıyla ve muhtemelen de veba yılları sonrasında göze çarpan tüketim eğilimi ile ilişkili görülmüştür. Yayılmanın ritmi, enfeksiyon rotasına bağımlı ve düzensizdir. Bazen bir ila iki yıllık farklar ortaya çıkar ve ayrıca kaynaklar da her zaman veba ve diğer hastalıklar arasında ayırım yapmaz. (Blockmans,2018:850).

“Hayatta kalan el işçilerinin çoğu ölümlerin mülkiyeti ile zenginleşirken, diğerleri çalışmaları için yüksek bir fiyat istiyordu. Böylece sayısız yerde, üzüm bağları ve toprak, işgücü kıtlığı nedeniyle ekilemedi. Bu yüzden mısır, şarap, tüm yiyecekler ve hatta diğer tüm ürünler giderek pahalı hale geldi “ (Blockmans,2018: 845-846).

Tüm kasabalarda, mısır fiyatları veba yıllarında, yani 1351-52'de önemli ölçüde artmıştır. Üretimin evrimi, ölüm oranı için gözlemlendiği gibi, ilçe merkezinde ve güneyinde özellikle keskin olan daha derin bir düşüş göstermektedir. Kara Ölüm dönemine gelince, fiyat artışları daha büyük bir genlik gösterir ve Hainaut kasabalarında Bruges'den bir yıl önce ortaya çıkar. Benzer şekilde, tarımsal üretimdeki düşüşün Flanders'ta da çiftliklerde bozukluğun ve hasat zamanında işgücü eksikliğinin olası bir sonucu olduğu iddia edilebilir.

Öte yandan Ghent yönetimi, kent mısır ihtiyacı için 1350’de hızla kısıtlayıcı önlemler aldı. Tarımsal üretim, Kara Ölüm’den sonraki on yıl içinde Gent’in güneyindeki bazı köylerde %19 ila 38 oranında azaldı. Kasaba ve kırsal alanları benzer şekilde etkiledi, ancak güney ve batı kısımları muhtemelen doğudan daha fazla etkilendi (Blockmans,2018:847).

On dördüncü yüzyıl, hayli geriye giden uzun sürümlü bir enflasyonun sona ermesiyle başladı ve nüfusta sürekli bir büyüme yaşandı. Muhtemelen 1315-17 Büyük Kıtılığı ile sona erdi (veya bazı tarihçilere göre 1315-22). Gerçekten de, bu enflasyon için en yaygın açıklama nüfus artışının kendisiydi. Fakat tek başına nüfus artışının enflasyonu açıklayamayacağını ileri süren görüşler de ileri sürülmüştür.

Tahıl fiyatlarının diğer fiyatlara göre daha çok yükseliş gerekçesi, esnek olmayan tahıl kaynakları ve sınırlı topraklar, teknolojik değişikliklerin yokluğu ve kaçınılmaz geri dönüş yasası (konjonktür) ile açıklanmaktadır. Bir diğer yaklaşıma göre fiyatlardaki genel yükseliş parasal açıklamalarda aranmalıdır. Nitekim 13.yüzyıl ile 14. yüzyılın başları arasında hem madeni para stokları hem de akışları açısından önemli bir parasal genişleme dönemi yaşanmıştı (Munro,2004:335).

Ayrıca, 14. yüzyılın başlarında İngiltere’deki ekonomik değişimlerin demografik açıklamasına göre, bu nüfus artışı, topraktaki değişim: emek oranı ve bunun sonucu olarak emeğin marjinal verimliliğindeki düşüş veya azalan getiri gerçek ücretlerde bir düşüş yaratmıştı. Yani, bir işçinin gümüş parayla ödenen günlük parasal ücretiyle satın alabileceği gerçek mal ve hizmetlerin miktarında bir azalma gerçekleşmişti. Bununla birlikte, ücretler ve fiyatlara ilişkin veriler, Büyük Kıtılık döneminden önce gerçek ücretlerin düşmesine ilişkin belirgin bir eğilim göstermemektedir (Munro,2004:335-337).

Daha sonra gerçek ücretler keskin bir düşüş yaşadı. Aslında Kara Ölüm’den önce de oldukça sert düşüş vardı. Bu durum fiyatların 1344’ten başlayarak ve özellikle de tam bir nesil süren Kara Ölüm’ü izleyen yükselişi nedeniyle gerçekleşmişti (Munro,2004:344-345). Yaklaşık 1337’den 1340’a kadar, Güney İngiltere’deki bir bina ustasının ortalama parasal ücreti %25 düştü ve bu çok düşük ortalama ücret oranı 1351’in başlangıcına, yani Kara Ölüm’den birkaç yıl sonraya kadar korundu.

Kara Ölümünden hemen sonra değilse de giderek şehirli esnafın parasal ücretleri arttı. Bundan sonra da bu şehirli esnafın parasal ücretleri yükseldi. Çoğu bina ustasının günlük ücret oranı 1350’lerde Oxford’da ve küçük kasabalarda artmıştı (Munro,2004:346).

İngiltere’de Esnafın Günlük Ücretleri (Endüstri şehirlerinde/=Penny)						
Yıllar	Marangoz	Kiremitçi	Çatı Ustası	Duvarcı	Ortalama	Ortalama(%)
1300-09	2.82	3.11	2.20	2.93	2.76	100
1310-19	3.41	2.93	1.95	3.13	3.08	112
1320-29	3.39	3.01	2.08	3.27	3.08	112
1330-39	3.18	2.80	2.09	3.10	3.01	109
1340-49	2.96	2.87	2.21	2.89	2.89	105
1350-59	3.92	3.39	2.98	3.80	3.79	138
1360-69	4.29	3.88	3.00	4.13	4.13	150
1370-79	4.32	4.00	3.50	4.04	4.39	159
1380-89	4.40	4.00	3.11	4.00	4.30	156
1390-99	4.13	4.00	3.07	4.00	4.16	150
1400-09	4.64	4.00	3.67	4.29	4.92	178
1410-19	4.51	4.07	4.00	4.30	4.58	165
1420-29	4.52	4.00	4.00	4.31	4.47	162
1430-39	4.75	4.50	4.48	4.75	4.87	176
1440-49	5.18	5.00	4.50	5.15	5.22	189
1450-59	5.23	5.00	5.00	5.26	5.35	196

Kaynak: Johan Schremer, Scandinavian Economic History Review, Vo. No: 2, Oslo, 1954.s.62

İngiltere örneğinde üç büyük fiyat serisinin -tahıllar, et-balık-süt ürünleri ve endüstriyel ürünler için-Kara Ölüm sonrasında 1370’lerin sonuna kadar olan verilerine bakıldığında yalnızca parasal ücretleriyle yaşayan emekçilerin ve zanaatkârların çoğunun, bu kadar yaygın enflasyonla birlikte reel gelirlerinde düşüş yaşadığı anlaşılmaktadır (Munro,2004:352)

Tüm bunların yanı sıra vergi gelirlerinde de ciddi kayıplar ortaya çıkmıştı. Örneğin Bruj bölgesinde vergi gelirlerinde de genel olarak bir düşüş olduğunu Ekim 1438’e kadar Bruges nüfusunun beşte birinin öldüğünü veya yoksulluktan kasabadan ayrıldığını tespit eden çalışmalar bunu ispatlamaktadır. Gent’e gelince, bazı belediye vergilerinin gelişimi %10’dan daha az bir azalmaya işaret ederken çevredeki üç yerde 1/6 ila 1/3 arasında bir düşüş görülmektedir (Blockmans,2011:856).

İdarelerin artan mali yük ve beklentisine rağmen, kırsal nüfusun%26,4 oranında azaldığı ortaya çıkmaktadır. Brugge’de 1360-66, 1369-71 ve 1401-3 yılları arasındaki salgınlarla verginin kaynağı aşınmıştı. Kara Ölüm’den sonraki on yıl içinde Ghent’in güneyindeki bazı köylerde tarımsal üretim %19 ila 38 gerilemişti (Blockmans,2011:862-863).

Ticarete ve Servet Dağılımına Bakış

Ticaret ve buna bağlı olarak taşımacılık kuralları ve işleyişi önemli değişikliklere uğradı. Gemilerin “**quaranti giorni**” (kırk gün) boyunca alıkonması geleneği kısa sürede Avrupa denizciliğinin standart uygulamaları arasında yerini aldı. Milano’da yetkililer, hastaları açlıktan ya da vebadan ölmek üzere evlerine hapsedtiler ya da vebaya yakalanmış olanları şehir dışına çıkardılar. Birçok Avrupa şehri, Milano ve Venedik modelini benimsedi ve insanları bulaşıcı illetlerden korumak için bir veba bürokrasisi üretti. Bu salgın hastalık savaşçıları arasında belediye hekimleri, ölü kaldırıncılar, mezar kazıncılar, ev bekçileri ve tütsücüler vardı. Ticaret yasakları, tecrit, ölü defni, temizlik-ilaçlama, fuar ve sokakları kapatma, asileri tutuklama gibi uygulamalar oldu. Diğer yandan nüfusun azalması, Avrupalı tüccarları başka pazar ve müşteriler aramaya yöneltti. Kısıtlanan ve yasaklanan insan ve mal hareketleri ticarete yeni mecralar açtı (Özden ve Özmat,2014:84).

Veba tarım dışı ekonomik faaliyetlerin yürütüldüğü kentlerin hayat akışını kökünden değiştirmiş, kentlerin varlığının tarımsal faaliyetlere bağımlı olduğu anlaşılmış, veba uğramayan kentler bu yıkıcı etkileri derinden hissetmişlerdir. Floransa’da mağaza ve fabrikalar kapanmış, pahalılık başlamıştı. Demografik daralma bir açıdan gıda maddelerine olan talebi de azaltmış, kiralari aşağıya çekmişti. Bu durum, bazı lüks malların fiyatını arttırırken yerel ve bölgesel ticaret hacmini zayıflatmıştı.

Kısa ve orta vadede ölümcül salgınların dağıtım ve işgücü piyasasına etkileri konusunda farklı iddialar ileri sürülmüştür. Mısır, İngiltere ve İtalya üzerine karşılaştırmalı bir araştırmasında David Herlihy, Toskana’nın iki köyünde Kara Ölüm’den önce ve sonra servetin dağılımı hakkında ilk arşiv bilgilerini yorumlamış, 1427’deki emlak vergisi kayıtları vb. verilere dayanarak her iki köyde de Kara Ölüm’in “orta sınıfın sayıları ve varlıklarındaki erime sonucu eşitsizliği artırdığını iddia etmiştir. Bir başka çalışmada, Piedmont, kuzey İtalya’ya ait bir vaka çalışması ile 1300-1800 yılları arasında, Kara Ölüm’ün eşitsizlikteki bir artışla değil aksine düşüşle ilişkili olduğu iddiasında bulunmuştur. Yeni arşiv çalışmalarıyla emek azaldıkça, gerçek ücretlerin artışı sonucu, emek gelir eşitsizliğinin azaldığını, bunun Kara Ölüm’den sonra da böyle olduğuna gösteren kanıtlar getirildi. Servet eşitsizliğinin azalması muhtemeldir, çünkü daha büyük bir nüfus tabakası yüksek ücretler nedeniyle veba sonrası pazarda daha fazla ve daha ucuz gayrimenkul elde edebilecek araçlara ve fırsata sahip olabilmıştır (Alfani ve Murphy,2014:334).

İngiltere örneğinde tüm kanıtlar, daha eşit bir gelir dağılımı ile nispeten zenginliğe işaret ediyor. Bu dönemde İngiltere’nin yeni tekstil endüstrisinin uluslararası pazardaki başarısı

özellikle etkileyicidir. Başarı, yün yerine kumaş ihraç ederek ulaştırma maliyetlerindeki tasarrufların yardımıyla faktör fiyatlarındaki değişikliklerden kaynaklandı. Yazara göre İngiliz başarısı şüphesiz İtalya ve Hollanda toprakları pahasına gerçekleşse de, bu dönemde ekonomik bir depresyonun evrensel olmadığını ve nüfus kaybının doğrudan bir sonucu olmadığını gösteren önemli bir kanıttır. Aksine “Kara Ölüm sonrası dönemin, İngiltere’nin Avrupa ekonomik topluluğundaki konumunu geliştirdiği ve ekonomik sağlığında önemli bir iyileşme sağladığı bir gelir yeniden dağıtım dönemi olduğu görülmektedir” (Gelman,1982:45).

Salgınlar sosyo-ekonomik yapıda önemli etkiler üretti. Örneğin 17. yüzyıl salgınları (1630’lar) Venedik’te hızla yayılmış ve seçkinleri de öldürmüştü. Büyük Konsey’in %17’si hayatını kaybetmişti. Genova’da 1656-1657 arasında Büyük ve Küçük Konsey üyelerini gösteren oran %40 idi. Ancak bazı salgınlar dışında genellikle daha yoksul olanlar zenginlerden daha fazla etkilenme eğilimi içindeydiler (Alfani ve Murphy,2014:325-326).

Salgınların çevresel etkileri sosyo-ekonomik profillere bağlı olarak farklı sonuçlar ortaya çıkarmaktaydı. Yoksullar görece daha sağlıklı çevrelerde yaşamakta, ölüm oranları şehirlerin en yoksul kesimlerinde yüksek olduğu için, bu kimseler enfeksiyonun yayılmasında potansiyel suçlular olarak görülmekteydi. Bir salgın olduğunda yoksullar, dilenciler toplumdaki farklı yer ve kurumlar içinde izole edilmeye şehir duvarlarının dışına sürülmekteydi.

Salgınlar ve Din

Avrupa’da insanlar kiliselere akın ederken Afrika’da da insanlar ibadethanelere koşuyorlardı. Müslümanlar ellerinde Kur’an-ı Kerim, Yahudiler Tevrat, Hıristiyanlar ise İncil ile dua ediyorlar, kadın, erkek, çoluk, çocuk Tanrı’ya yakarıyorlardı (Özden ve Özmat,2014:73)

Yahudi katliamı 1348 yılının baharında Güney Fransa’da başladı. Strasbourg’ta 100.000, Mainz’da 12.000 Yahudi öldürüldü. Zürih’te yaşayan bütün Yahudiler şehirden kovuldu. Yahudilerin cesetleri şarap fıçılarında Ren nehrine atılıyor, diri diri yakılıyor veya evlerinin kapı ve pencereleri örülerek ölüme terk ediliyorlardı. 1351’de Orta Avrupa’da neredeyse hiç Yahudi kalmamıştı. Avrupalı Yahudilerin çoğu Rusya’ya ya da Polonya’ya kaçtı. İbn-i Battuta’da, Afrika Müslümanları arasında, hastalığın nedeni olarak insanlığın günahları gösterilirken, Avrupa’da buna ilaveten Yahudilerin günah keçisi hâline geldiklerini belirtmektedir (Özden ve Özmat,2014:74).

Genova’da 1656-57’de Antero Maria vebayla mücadele ederken “...Tanrı kimi zaman vebayla müdahale etmeseydi dünya ne olurdu? Bu kadar çok insanı nasıl besleyebilirdi?”.

Devamla bu durumun en iyi yönetim olduğu iddiasında bulunmaktaydı. Ölümün doğurduğu sosyo-ekonomik değişim sağlık kurumlarından kaynaklanmaktaydı ancak yöneticiler yoksulları doğrudan değil dolaylı olarak öldürmüş oldular. Kara Ölüm yıllarında Yahudiler için ise durum farklıydı. Bir görüşe göre onların öldürülmeleri bu salgını bir motivasyon olarak kullanan yerel elitlerin şehir otoriteleri desteğinde bir organizasyondur (Alfani ve Murphy,2014:329).

Salgınlarla dünya insanlığının işlediği suç ve günahlar nedeniyle ilahi bir cezaya uğradıkları inancı neredeyse tüm dinlerin ortak kabulüdür. İslam kaynaklarında günahkarlar için bir ceza sabreden müminler için bir rahmet olacağı, daha önce yukarıda söz edildiği üzere tedbir, karantina gerekliliği bilgisi peygamber sözleriyle bilinmekte ve tedavi yöntemleri için kaleme alınan çok sayıda risale yazıldığı görülmektedir (Varlık, 2011:175). Ayrıca İslam toplumlarının fıkıh geleneğinde önemli bir yeri olan temizlik ve sular bahsi salgınlar konusunda bir diğer avantaja işaret etmektedir. Bu bağlamda kimi aykırı pratiklere rağmen İslam teolojisinde yer alan Allah'a dua, kader ve tevekkül anlayışının tedbir ve tedaviye engel olmadığı söylenebilir. Batı orta çağının kilise-devlet-bilim çatışmaları deneyiminden yola çıkılarak konuyu İslam dini-bilim çatışması düzeyinde tartışmak kanaatimizce anakronik bir yaklaşım olacaktır. Müslümanların, dünden bugüne kendilerini kayırmayan bu tür afet ve salgınlar karşısında ilahi sınanma, ibret, tevekkül ve sabır merkezli yaklaşımları, dünya hayatını mutlaklaştırmayan, ölümün bir vesileyle mukadder olduğuna olan inanç ve teslimiyetlerinin bir tezahürü olmakta, batılı kimi gözlemcilerin tarihsel tanıklıkları bu tür bir "telaşsızlık" durumunu yansıtmaktadır. Yine de salgınlar karşısında İslam dini ve Müslüman toplumların tarihsel/güncel pratikleri arasındaki tutarsızlıklarını gösteren örnekler, iki farklı tutumu yansıtabilmektedir (Turna 2011:18).

Hıristiyan Avrupa ülkelerinde büyük veba salgını üzerine cadıların, büyücülerin, şeytanın, hortlakların, Yahudilerin vb. suçlandığına, kimi tarikat mensuplarının günahları için kendilerini kırbaçladığına dair örnekler anlatılmaktadır. Kiliselerin ve hekimlerin çaresiz kaldığı süreçte azizlere, bir takım tılsımlı araçlara sığınıldığı sayısız örnekler kaydedilmektedir (İstek, Emrah,2017:188-194).

Geçmişteki örneklerden yola çıkıldığında bugün de (tüm gelişmelere rağmen) salgınların dini, toplumsal, politik, ekonomik boyutlarıyla kavranabilmesi için tüm çevresel faktörlerle ilişkili daha bütüncül analizler gerektiği ortadadır. Salt bir sağlık ya da ekonomik sorun olarak ele alınması kanaatimizce yeterli olmayacaktır.

İspanya Gribi

İnsanlık eski çağlardan bu yana gripten muzdariptir. Milattan önce 412 kadar erken bir tarihte Hipokrat, grip benzeri bir hastalıktan söz etmekte, tarihi kaynaklar antikiteden bugüne aralıklarla grip pandemilerinin yaşanageldiğini düşündürmektedir. Araştırmalar son 400 yıl içinde 10 civarında grip pandemisi meydana geldiğini ve bunların çoğunun Çin’de patlak verdiğini göstermektedir (Temel, 2015:16).

1889 grip pandemisi öldürücü etkileriyle dönemin kolera salgınlarını geride bıraktı. İnsanlar salgının daha çok yaşlıları öldürdüğü fikriyle gripten çok da ürkmüyorlardı. Ne var ki 1889 salgını gripin yayılma hızına dikkat çekmişti ve 1918’de bu defa daha tehlikeli bir türüyle ortaya çıktı.

1918-19 İspanyol gribi, 20. yüzyılın en ölümcül grip salgınıydı. Dünya Sağlık Örgütü’nün tahminlerine göre, küresel nüfusun yaklaşık dördte birini enfekte etti ve 40 milyondan fazla insan öldü. Bazı tahminler ise bu sayının 50-100 milyon arasında olduğu iddiasındadır. O sırada en iyi olasılıkla küresel nüfusun yaklaşık %2’sine denk olan bu sayı I. Dünya Savaşı’nda ölen insan sayısından fazlaydı. İspanyol gribi sadece 6. ve 14. yüzyılların veba salgınlarından sonra üçüncü ölümcül salgın sayılmaktadır. İspanyol gripinin bir özelliği, sadece çok genç ve çok yaşlı değil, hemen her yaşta yetişkini de öldürmesiydi. Genellikle 20-40 yaş grubunun kaybedilmesi geride önemli bir tahribat bırakmıştı. İspanyol gripinin ekonomik etkisi hakkında bilgilerimiz sınırlıdır.

İspanyol gribi ilk salgını I. Dünya savaşının son aylarında dünyayı etkisi altına almıştı. Dönemin basın ve bilgi akışına yönelik kısıtlamaları savaşa girmeyen İspanya salgın haberleri nedeniyle bu adla anılmıştır.1918 başlarında ABD’deki ordu kamplarında kaydedilen İspanyol gribi üç dalga halinde geldi, ikinci dalga Ağustos 1918’den başlayarak aynı anda Fransa’da, Sierra Leone ve Amerika Birleşik Devletleri’ne yayıldı. Ölüm oranları, Amerika Birleşik Devletleri’ndeki nüfusun yaklaşık %0,5 (yaklaşık 600.000 ölüm), Hindistan’da yaklaşık %5’e ve Fiji veya Batı Samoa gibi bazı Pasifik adalarında %20’ye kadar ölümcül etki yaptı (Allen,2006:4).

Verilere göre ABD’nin, hem sanayi üretimi hem de ticari faaliyet endeksi Ekim 1918’de en düşük noktasına ulaştı. Bununla birlikte, Kanada Maliye Bakanlığı’nın bir araştırmasına göre, bu düşüşler yıllık üretim kaybına işaret ediyordu ve bu da sadece %0.4 civarındaydı. Diğer göstergelerden yolcu demiryolu taşımacılığı ve perakende satışlarında geçici ve sınırlı azalmalar olduğu ileri sürülmektedir. Bu tahminler şartırcı derecede mütevazı bir ekonomik etki ortaya koysa da bugün benzer bir salgının (COVID-19) nispeten sınırlı etkilere sahip olması muhtemel görünmemektedir.

Osmanlı ve Salgınlar

Evliya Çelebi, Seyahatname eserinde İstanbul'u anlatırken şehirdeki gizli tılsım anlatılarından birisinde vebadan söz etmektedir. Daha önce Sultan Bayezid-i Veli Hamamı'nın bulunduğu yerde seksen arşınlık dört köşe ve tek parça bir sütun vardı ve bu sütun eski bir kâhin tarafından tılsımlanmıştı. Evliya Çelebi, bu sütunun Bayezid-i Veli tarafından yıktırılıp bir hamam yaptırıldığını ve bu olaydan sonra İstanbul'a veba yayıldığını kaydetmektedir. Efsaneyi bir yana bırakacak olursak veba salgınlarının yayılımında askeri seferlerin, fetihlerin, kentleşme ve iletişimin hızlanmasının, kalabalık yerleşimlerde hijyen sorunlarının, ticaret ve hac yolculuklarının rolü açıktır (Turna,2011:8).

İstanbul'un fethinden önce 1361-62 ve 1416-17 yıllarında veba salgınları görülmüş ve ciddi zararlar vermişti. Bir diğer salgın (1420) şehirde şiddetli oldu. Bizans Kralı II. Manuel, İmparatorluk sarayını geçici olarak taşıdı. Osmanlı fethi ardından şehirde görülen ilk veba salgını 1455 yılında etkili oldu Osmanlı coğrafyasının genişliği ve ticari yolların güzergahı olması salgınların taşınmasında etkiliydi (Turna,2011:9).

1568-Selanik veba salgınından dolayı, asker için çuha işleyen Yahudilerin dükkân ve tezgâhlarını terk ederek kaçtıkları, bu ustaların işyerlerine geri dönmeleri ve devlet için gerekli olan çuhayı derhal işlemeleri için kadı hükmü yazıldığı kaydedilmektedir. Yahudilere ancak, yeniçeri askeri için bu işi yetiştirmeleri şartıyla, şehir dışına çıkma izni verildiği belirtilmektedir 15.ve 16. yüzyıllar boyunca veba salgınları Osmanlı ülkesinden eksik olmamıştır. İstanbul'da 1625 yılında etkili olan veba salgınında şehrin nüfusunun yarısına yakınının öldüğü tahin edilmektedir (Turna,2011:12-13).

İstanbul'da 18. yüzyılda da aralıklarla veba salgını görülmüş, 1750'de üç ay süresince İstanbul'da günde binden fazla kişinin öldüğü, Salgından kaçmak üzere kimilerinin yer değiştirdiği anlaşılmaktadır. Edirne, Bursa ve Selanik gibi şehirleri de etkisi altına alan salgınlarda ciddi nüfus kayıpları yaşanmıştır. Nihayet Osmanlı'da ilk olarak 1838 yılında resmi olarak karantina kararı verildi ve 1839'da Karantina Nazırlığı kuruldu. 1840'larda seyrelen salgın 1894'de tekrar yaşandı ve yarım yüzyıl sürdü. 1820'lere doğru yeni bir salgın olan kolera öne geçti. Hindistan kökenli kolera 1768'den itibaren ticaret ve hac yollarıyla dünyaya yayılmış ve Osmanlı ülkesinde 19. Yüzyılda etkili olmuştur. 1817'deki Hindistan salgını sonrası 1822'de Basra körfezi ve Bağdat üzerinden Akdeniz ve Anadolu'ya girmiş, ardından Avrupa'ya taşınmıştı. 1844'te ikinci bir dalga Hindistan üzerinden tekrar Anadolu'yu etki altına almıştı. (Turna,2011:14-15).

Bu tür salgınlar sonrası hijyen ve temizleme işlemleri için makine ve aletlerin kullanıldığı “tebhirhaneler” ve hastaneler kurulduğu, çöplerin düzenli kaldırıldığı kaldırımların yapıldığı, çukurların kapatıldığı, şehir sularının korunduğu vb. önlemler alınmıştır. Yapılan hastanelerden birisi I. Abdülmecit’in annesi Bezm-i Alem Valide Sultan tarafından 1845’te kurulmuştu (Yıldız,2014:21-23).

Veba yüzünden gerçekleşen ölümlerin çokluğundan dolayı mezarlıklar ile kefen satıcıları gibi yeni ekonomik alanlar oluşmaya başlamıştı. Cenaze işlerini halletmeye çalışan yoksulların fahiş fiyatlarla mağdur olmalarına engel olmak üzere mezarlıklar ile kefen satıcılarına dair fermanlar çıkarılarak Eyüp, Üsküdar ve Galata mahkemelerine gönderilmişti. İstanbul’a hâkim olan veba salgını sonrası fırsatçı istisnalar dışında esnafın ekonomik şartları olumsuz etkilenmiştir (Yıldız, 2014:31,33).

Osmanlı ülkesi 1844 sonrasında vebanın büyük ölçüde terk ettiği ancak 1847-1913 arasında dünyayı etkileyen çok sayıda pandemiye sahne olduğu kaydedilmiştir. Panzac, İzmir’de veba salgınlarından çoğunlukla gayri müslim (Rum, Yahudi ve Ermeni) tüccarların kaçtıklarını nakletmektedir (Panzac,1997:165).

Nihayet 1854’te kurulan Şehremaneti ile beledi hizmetler ve idari düzenlemeler salgınlarla mücadelede önemli bir adım olmuştur.

Salgınların Makro-ekonomik Etkilerine Dair

Küresel pandemilerin orta ila uzun vadeli makroekonomik etkileri hakkında bilgiler sınırlıdır. Pandemilerin tarihini ve 14. yüzyıldan beri geriye doğru seyrini inceleyen bir çalışmada ekonomi tarihçilerinin pandemik verilerle ekonomik sonuçlar arasındaki ilişkiyi incelemek için bölgesel veya ulusal düzeyde daha toplu veriler kullanmak zorunluluğuna dikkat çekilmektedir. Ancak çoğu tarihsel çalışmanın bir ülke veya bölgedeki bir olaya odaklanmış ve yerel sonuçları en fazla on yıl süreyle izlemiş olduğu belirtilmektedir. Çalışma nispeten daha küresel bir bakış denemekte ve kırk yıl öncesine giderek sonuçları ele almakta, pandemilerin Kara Ölüm’den bu yana tüm önemli olaylar arasındaki ortalama etkisini incelemeyi amaçlamaktadır (Jorda vd, 2020:1).

Son bin yılın en yıkıcı salgını olan Kara Ölüm’ün özellikle Avrupa’daki önemli rolünü tartışan çalışmada, İngiltere’deki verilerin, gerçek ücretlerin arttığını, görülen işgücü kıtlığının etkisini yinelemektedir. Bu şokun İngiltere’de işgücü arzında%25 ila %40’lık bir düşüş, gerçek ücretlerde kabaca %100’lük bir artış getirdiğini tespit etmektedir.

100 binden fazla insanın öldüğü 12 büyük pandemiye odaklanarak, 14. yüzyıla kadar uzanan bir veri kümesi kullanan çalışma, varlıkların getiri oranlarını incelemiş, büyük silahlı çatışmaları da analize katmıştır. Çünkü savaşlar da benzer şekilde bu da büyük bir ölüm maliyetiyle sonuçlanabilmektedir. Pandemilerin önemli makroekonomik etkilerinin yaklaşık kırk yıl boyunca devam ettiğini ve reel getiri oranlarının önemli ölçüde azaldığını kaydetmektedirler. Buna karşılık, savaşların böyle bir etkisi olmadığı sonucuna varmaktadırlar. Savaşlarda sermaye yok edilirken pandemilerde durumun farklı olduğunu ifade etmektedirler. Bu tepkiler, büyük olasılıkla aşırı sermaye nedeniyle depresif yatırım fırsatlarının uzun dönemlerle takip edildiğini göstermektedir. Ayrıca hayatta kalan işgücü birimi başına ve / veya muhtemelen tedbir amaçlı tasarrufun artması veya tükenmiş servetin yeniden üretilmesi amacıyla tasarruf etme arzusunun artması söz konusu olmaktadır (Jorda vd,2020: 13).

Önemli bir farklılık şu ki geçmiş pandemilerin, neredeyse kimsenin yaşlılığa ulaşamamış olduğu görülmelidir. Kara Ölüm ve diğer vebalar, 60 yaşın altındaki büyük piramit kütesine sahip nüfusa darbe vurduğu için bugün durum farklı seyredebilecektir.

Jonung ve Roeger'in AB raporunda (2006) muhtemel bir pandemi için şöyle denmektedir:

“Avrupa'daki bir pandeminin makroekonomik maliyetine ilişkin tahminimiz yüksektir, çünkü 1918-1920'de Avrupa'daki İspanyol gribinden daha yüksek bir ölüm oranına sahip hayli ciddi bir tıbbi senaryo çalıştık. Yine de, böyle bir salgının Avrupa için ekonomik felakete yol açması gerekmiyor. Burada tahmin edildiği gibi gelecekteki bir salgının makroekonomik etkileri, büyük bir durgunluk ile kabaca aynı boyuttadır” (Jonung ve Roeger s.13)

Raporda arz etkileri, çalışılan saatlerindeki kayıplardan kaynaklanırken, talep etkileri veya psikolojik etkiler, esas olarak nüfusun enfeksiyonu önlemek için aldığı önlemlerden kaynaklanmaktadır. Restoranlarda, barlarda, sinemalarda vb. buluşmak, seyahat ve sosyalleşmek gibi belirli etkinliklerin önemli ölçüde azaldığı açıktır. Bu, Yakın dönemde 2003'ün ikinci çeyreğinde, turizmin iki ayda %90 oranında düştüğü SARS salgını deneyimiyle açıkça görülmüştür. Ayrıca ticaret, borsaları ve diğer sektörlerle etkileri yanında “salgının süresi” en önemli faktör olarak kaydedilmektedir (Jonung ve Roeger,2006:8-11).

Mark Allen'in Kuş Gribi'ne ilişkin IMF'in rolüne yönelik bir çalışmaya göre, şiddetli bir salgının küresel finansal sistem için risk oluşturacağını, riskten kaçınmada, büyük olasılıkla özellikle nakit ve düşük riskli varlıklara olan talepteki artışa yol açacaktır. Bu durum, hem şirketler hem de gelişmekte olan piyasalar için varlık fiyatlarında ve kredi marjlarının genişlemesinde en azından geçici azalışlara yol açacaktır. Emtia fiyatlarının, zayıf toplam talebi yansıtacak biçimde düşmesi beklenebilir, ancak bu, petrol gibi önemli emtialar için

potansiyel arz kesintileri ile dengelenebilecektir. Bu etkilerin geçici olması muhtemel olmakla birlikte, varlık fiyatlarındaki düşüşler bazı finansal kurumların bilançolarını stres altına alabilir ve düzenleyici normların karşılanmasında zorluklarla karşılaşabilir. Ticaret altyapısında bir bozulma olması durumunda piyasa işlemleri daha düzensiz hale gelebilir ve bu da sınırlı veya kısıtlı ticarete yol açar (Allen,2006:4).

Sonuç

Tarihsel büyük salgınların ekonomiler üzerindeki öncelikli sonucu nüfus kaybının köylü ya da işçiler açısından emeğin fiyatını yani ücretleri yükseltmesiydi. Yine Avrupa ortaçağında arazi kiralalarının düşmesi ve toprakların ekilemediği, işgücünün pazarlık gücünün arttığı bu süreçte sınıfsal gerilimlerle feodal sistemin çözülmesine tanık olundu. Birçok köylü düşük kiralalarla toprak işleyebilmiş veya toprak mülkiyeti elde etmişlerdi. Ancak salgınlarla birlikte feodal yöneticilerin eski şartları dayatan ve giderek artan baskıları veya kralların vergi yükünü ağırlaştırmaları gibi nedenler Avrupa’da çok sayıda köylü isyanına yol açtı.

Özellikle vebanın yol açtığı yıkıcı ekonomik sonuçlardan biri uluslararası ticaret üzerinde gerçekleşmişti. Kara ve deniz ticareti kısıtlanmış, gemilerin limanlardan çıkış ve girişleri engellenmişti. Yerel ve bölgesel ticaret hacminde ciddi daralmalar yaşandı. Üretim-tüketim dengesinde arz lehine yaşanan bolluk emtia fiyatlarını düşürmüştü, bazı bölgelerde orta sınıfın genişlediği, daha iyi beslenebildiği, çoğu hayvansal gıdalarla bazı besinlerin fiyatları düşmüştü. İngiltere bu konuda açık bir örnekti. Fiyat yükselişlerine konu olan ürünler ise genellikle sağlıkla ve ölümle ilgili olan mal ve hizmetlerdi.

Diğer yandan Avrupalı tüccarlar dünyanın başka yerlerinde yeni müşteri ve Pazar arayışları içine girdiler. Bu arada salgınlar kalabalık şehirlerin kırsalla olan bağımlılık ilişkisini de öğretmiş oldu.

Kara Ölüm gibi ağır bir salgını izleyen devreler, Avrupa’da toplum, siyaset ve ekonomik yapılarda önemli dönüşümlere de kapı aralamış oldu. Kilise, feodal sistem gibi geleneksel yapıların tartışma konusu olduğu bu devreler, siyasi ve idari kurumların da yeni karar ve uygulamalarla hizmetlerini yapılandığı modern dönemlerin habercisi oldu. Bu durum salgınları izleyen dönemlerde, ekonomik ve politik yapısal dönüşümlerin yaşanabileceğine dair ilginç bir örnek teşkil etmektedir. Tarihsel salgın örnekleri bize salgınların yayılım hızı, alanı, süresi ve öldürücülük oranına bağlı olarak ulusal ve küresel ekonomi üzerinde doğrudan negatif etkilerde bulunduğunu göstermektedir. İstisnai bazı toplum kesimleri için ekonomik avantajlar üretse de salgınların demografi, üretim ve ticaret üzerindeki daraltıcı etkileriyle bütün bir ekonomi üzerindeki yıkıcı niteliği açıkça görülmektedir.

Kaynaklar

- Alfani, G., & Murphy, T. (2017). Plague and lethal epidemics in the pre-industrial world. *The Journal of Economic History*, 77(1), 314-343. <https://www.cambridge.org/core/journals/journal-of-economic-history>
- Allen, M. (2006). *The global economic and financial impact of an avian flu pandemic and the role of the IMF*, Avian Flu Working Group1 (in consultation with Departments and the Joint Bank-Fund Health Services Department), IMF
- Bean, J. M. W. (1963). Plague, population and economic decline in England in the later middle ages, *The Economic History Review, New Series*, Wiley on behalf of the Economic History Society, 15 (3), 423-437. <https://onlinelibrary.wiley.com/journal/14680289>
- Blockmans, W.P. (2018). The social and economic effects of plague in the low countries :1349-1500, https://www.persee.fr/doc/rbph_0035-0818_1980_num_58_4_3301, Fichier pdf généré le 14/04/2018
- Bloom, D.E. & Canning, D. (2006). *Epidemics and economics*, Harvard School of Public Health, Program on The Global Demography of Aging, PGDA Working Paper Series, No. 9: <http://www.hsph.harvard.edu/pgda/working.ht>.
- Cengiz, E. (2020). Hz. Ömer döneminde meydana gelen amvas tâunu ve etkileri, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(13), 129-150. <https://www.kafkas.edu.tr/ilahiyat>
- Cipolla, C. (1980). *Dünya nüfusunun iktisat tarihi*, Çev. Mehmet Sırrı Zezgin, *Ekonomi ve Nüfus*, İstanbul, Türkiye: Tur Yayınları.
- Gelman, J. R. (1982). *The English economy following the black death*, Bureau of Economics Federal Trade Commission Washington, DC, Working Papers, No:80, November
- Heaton, H. (1985). *Avrupa iktisat tarihi, I*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay ve Osman Aydoğuş, Ankara, Türkiye : Teori Yayınları, 1985.
- Huberman, L. (1991). *Feodal toplumdaki yirminci yüzyıla*, Çev. Murat Belge, İletişim Yayınları
- İstek, E. (2017). Avrupa’da veba salgını ve salgında din faktörü (Viyana Örneği), *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 36(62), 173-204. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tarihastirmalari>
- İşler, D. (2019). Dünyanın en eski karantina adası: “lazzaretto vecchio”, *Ankara Üniversitesi SBE Dergisi*, 10 (2), 97-107. <http://sobild.ankara.edu.tr/index.php/sobild>
- Jonung, L., & Roeger, W. (2006). *The macroeconomic effects of a pandemic in Europe—a model based assessment*, Brussels, Belgium: European Commission Directorate-General for Economic and Financial Affairs Publications.
- Jorda, O., Singh, S.R., & Taylor, A. M. (2020). *Longer-run economic consequences of pandemics*, Federal Reserve Bank of San Francisco Working Paper 2020-09. March 2020, <https://doi.org/10.24148/wp.2020-09>
- Koyama, M., Jedwab, R., & Johnson, N. (2019). *Pandemics, places, and populations: evidence from the black death*, Economic History, Discussion Paper, London, UK: Centre for Economic Policy Research.
- Munro, J. (2004). *Before and after the black death: money, prices, and wages in fourteenth-century England*, University of Toronto, 15 December 2004, New Approaches to the History of Late Medieval and Early Modern Europe, Selected Proceedings of Two International Conferences at The Royal Danish Academy of Sciences and Letters in Copenhagen in 1997 and 1999, Ed. Troels Dahlerup and Per Ingesman.
- Özden, K., ve Özmat, M. (2014). *Salgın ve kent: 1347 veba salgınının Avrupa’da sosyal, politik ve ekonomik sonuçları*, *İdeal Kent*, (12), 60-87. <https://www.idealkentdergisi.com/>

- Panzac, D. (1997). *Osmanlı İmparatorluğu'nda veba (1700-1850)*, Çev. Serap Yılmaz, İstanbul, Türkiye: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- Pirenne, H. (2014). *Ortaçağ Avrupa'sının ekonomik ve sosyal tarihi*, Çev. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul, Türkiye: İletişim Yayınları
- Qiu, W., Rutherford, S., Mao, A., & Chu, C. (2016/2017). The pandemic and its impacts. *Health, Culture And Society*, (9–10), ISSN 2161-6590 (online), DOI 10.5195/hcs.2017.221 | <http://hcs.pitt.edu>
- Temel, M. K. (2015). *Gelmiş geçmiş en büyük katil: 1918 'İspanyol' gribi*, İstanbul, Türkiye: Hayat Sağlık ve Sosyal Hizmetler Vakfı- Beşikçizade Tıp ve İnsani Bilimler Merkezi.
- Turna, N. (2011). İstanbul'un veba ile imtihanı, 1811-1812 veba salgını bağlamında toplum ve ekonomi, *Studies of The Ottoman Domain*, 1(1),136. https://www.researchgate.net/publication/331642574_STUDIES_OF_THE_OTTOMAN_DOMAIN_SOTOD_OSMANLI_HAKIMIYET_SAHASI_CALISMALARI
- Uçar, İ. (2017). Hz. Peygamber zamanında Medine'de ortaya çıkan hastalıklar, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (8),196-218. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/pauifd>
- Varlık, N. (2011). “*Taun*”, TDV, (40),175-177. <https://tdv.org/tr-TR/>
- Yıldız, F. (2014). *19.yüzyılda Anadolu'da salgın hastalıklar (veba, kolera, çiçek, sıtma) ve salgın hastalıklarla mücadele yöntemleri*, Basılmamış Y. Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, SBE
- Zebidi (1983). *Sahih-İ Buhari muhtasarı ve tecrid-İ sarih tercemesi*, Çev. Kamil Miras, 9-12, İstanbul, Türkiye: DİB Yayınları